

Muayene, Organ/Doku Transplantasyonları ve Kadavra Diseksiyonlarında İnsan Bedeninin Değeri Nedir?

What is the Value of Human Body in Examination, Organ/Tissue Transplantations and Cadaver Dissections?

Nurdan KIRIMLIOĞLU^a

^aTıp Tarihi ve Etik AD,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Tıp Fakültesi, Eskişehir

Geliş Tarihi/Received: 21.04.2010
Kabul Tarihi/Accepted: 04.11.2010

Yazışma Adresi/Correspondence:
Nurdan KIRIMLIOĞLU
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Tıp Fakültesi,
Tıp Tarihi ve Etik AD, Eskişehir,
TÜRKİYE/TURKEY
nurdankirimli@hotmail.com

ÖZET Muayene, organ/doku transplantasyonları ve kadavra diseksiyonlarının yapılma nedenleri incelendiğinde bu uygulamaların ortak bir amaç uğruna gerçekleştirildiği görülmektedir: “İnsana, insan sağlığına hizmet.” Sağlık bağımsız bir değer olarak ilgili bireyin iyi yaşamının fırsatlarını arttırdığından, insan bedenine bir bütün olarak kabul edildiğinden, bütünlüğün bozulmasına sebep olacak sağlıkla ilgili olumsuzlukların saptanması, engellenmesi ve ortadan kaldırılması için bu tür uygulamaların yapılması gerekmektedir. Bu tür tıbbi uygulamalarda insan bedeninin değeri nedir? Kant’ın Kategorik İmparatifte belirttiği “Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak şekilde eylemde bulun” düşüncesinden hareketle amaç ve araç değer ayrımı ve bunun insan bedeninin değerlendirilmesine nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır. İnsan özsel (amaçsal) bir değere sahiptir. İnsan varlığını sahip olduğu bedende sürdürdüğünden insanın özsel değeri dendiğinde aynı zamanda beden özsel değeri de ifade edilmektedir. Amaç olarak değerli olan, kendinde değeri olan şeyler, ilişkisel özellikleri bakımından da değerli olabilir. Bu açıdan bakıldığında muayene, organ/doku transplantasyonları ve diseksiyonlarda, yaşayan insan bedeni ve kadavra hem özsel hem de araçsal değere sahiptir. Muayene, organ/doku transplantasyonları ve diseksiyonlarda yaşayan insan bedeni ve kadavra sadece araçsal bir değer olarak bakılması onun ahlaki önemini sınırlandırır. Ancak bu kabul edilebilir bir şey değildir. Yaşayan insan bedeninin de kadavranın da özsel bir değere sahip olduğu göz önünde bulundurularak uygulamaların gerçekleştirilmesi gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal değerler; insan vücudu; kadavra

ABSTRACT The reasons for conducting examination, organ/tissue transplantations and cadaver dissections demonstrate that all these applications are at the disposal of a common purpose: “To serve human beings and human health.” Since health, as an independent value, improves opportunities for a good-quality life and since human body is regarded as a whole, such practices are required to diagnose, avoid and eliminate any problems related with health which may disrupt the wholeness of body. However, what is the value of human body in such medical practices? “Act in such a way that you treat humanity, whether in your own person or in the person of any other, never simply as a means to an end, but always at the same time as an end,” says Kant in Categorical Imperative. On the basis of this premise, this study will focus on the distinction between means and end, and on how this distinction reflects upon the interventions on human body. Human beings have an essential value. As humans maintain their existence in the body, the essential value of human also refers to the essential value of body. What is valuable as a means and what has a value in itself may be valuable in terms of relational characteristics as well. From this perspective, in examination, organ/tissue transplantations and cadaver dissections, human body and cadaver have both essential (with respect to means) and instrumental (with respect to end) value. In examination, organ/tissue transplantations and cadaver dissections, regarding human body and cadaver only as an instrumental value restricts their ethical value. This is not acceptable. It is required to carry out these applications with due diligence considering that human body and cadaver hold an essential value.

Key Words: Social values; human body; cadaver

GENEL ANLAMDA DEĞER

İnsana “kendini bil” denilmesi yalnız gururunu kırmak için değil, değerini de bilmek içindir.

Çiçero¹

Bireylerin düşünceleri davranışlarına yön verdiğinden, benimsedikleri ve önem verdikleri değerlerin bilinmesi, davranışların anlaşılması ve anlamlandırılması bakımından önemlidir. Bireylerin düşüncelerinin davranışlara yansımalarının belli bir amacı vardır. Hedeflenen amaca göre bireylerin davranışları değerlendirilerek, amaca ulaşmak için temel aldıkları değer belirlenebilir.

“Değer nedir” diye sorduğumuzda tanım ve anlamının kullanıldığı alana göre farklılaştığını görürüz.

Etimolojik olarak, Yunanca “axios” bir şeyin değerli olması² ve Türkçe’de karşılık olmayı dile getiren “değmek” kökünden türemiştir. Bu anlamda bir şeye biçilen karşılıktır. Sözlük anlamıyla, nesne ve olayların insanca önemini belirleyen niteliğidir.³ Değeri, genel anlamda “davranışlarımızı determine eden, belirleyen ilke” olarak tanımlamak mümkündür.⁴

İstenilebilir (iyi), kaçınılır (kötü) olan her şey bir değer ifadesi olarak kullanıldığı gibi, olgulara yüklediğimiz anlamlar, olgu ve varlıkları anlamlandırılmalar da birer değerdir. Her varlık alanının da kendisine özgü değerleri vardır. Biyolojik alanda sağlık, estetikte güzellik-çirkinlik, dinde kutsallık, ekonomide hak-emek, ahlakta iyilik-kötülük hep birer değerdir. Varlık alanlarının yapılarına, onlara değer biçmelere, onlarla ilgili değer hükümleri verme biçimlerine göre değerlerin de sınıflaması yapılır.⁵

Ancak değer, hangi anlamda olursa olsun toplumsal bir olgudur, insan ihtiyaçlarını karşılar.³ Değer, herhangi bir ihtiyacın herhangi bir nesnesidir.⁶ İhtiyaçların niteliğine göre değer anlamı değişebilir, ama insan ihtiyaçlarını karşılama niteliği değişmez.³

Değerler ideal varlıklardır⁷, somut maddelerle karıştırılamaz. Onlar fikirler, yansımalar ve tasarımlardır. Değerler bizi çeker.⁶

Değer, nesnelere bazı nesnel nitelikleri ile bu niteliklere ihtiyacı olan, onları beğenen veya arzulayan öznenin özellikleri arasındaki bir ilişkiden kaynaklanmaktadır. Değer ne nesnel olarak ne de öznel olarak var olan bir şey olmayıp, özne ile nesne arasındaki bir ilişkiden ötürü var olan ilişkisel bir şeydir.⁸

Değeri değer yapan nesne değildir ya da şeyler değildir; değeri değer yapan ben’dir, nesneye ben olmayana yönelen öznedir. Değer her zaman ya da her şeyden önce “bana” göre olan şeydir. Değeri ortaya koyan “benim” yargımdır. Değeri değer kılan onun insanı tartışıyor, insanı amaçlıyor olmasıdır. Değer her zaman insani olmakla değerlidir.

Her değer üst düzeyde insan olmakla ilgilidir, insanı insan yapan amaçlarla ilgilidir. İnsan her durumda değerlerle yaşar. Gerçek insan yaşamı da, özgün insan yaşamı da bir değerler yaşamıdır.⁹ İnsan ve değer ilişkisi ve bu bağlamda ortaya çıkan problemler çok çeşitlidir. İnsan yaşamı genel olarak değerler üzerine kuruludur. Değerlere dayanır. İnsan içinde yaşadığı dünyada değerlere dayanarak, değerleri gözeterek kendini gerçekleştirir.

İnsan anlamlar ve değerler yaratan bir varlık olarak bir anlam ve değerler dünyasında yaşar. Bu nedenle hem kendisine hem de diğer şeye bu anlam ve değerlerin içinden bakar. İnsanın hayatta aradığı anlam ve değer onun kendisine ve hayatına ilişkin problemlerin başında gelir.¹⁰ İnsan yalnız ahlakta ve estetikte değil, her alanda değeri öngörür. Değer insan yaşamının temel anlamını kurar, olan insanı ancak olana ya da olması gerekene bağlar.⁹

Değerler değişkendir ve farklı şartlar altında ayrı çeşitlilikte anlam ve önem sergiler. Sonuçta değerlerin farklı tipleri için farklı sınıflandırma şemaları oluşur. Literatür gözden geçirildiğinde yasal değerler, gerektiği zaman yönetim aracılığı ile organize bir grubun fiziki kuvvetlerinin desteklediği sosyal değerlerdir, epistemik değerler, epistemik olmayan değerler, olgusal değerler, etik değerler, ahlaksal değerler, grupların onayladığı

ya da onaylamadığı, uzak durma, dışlama, met-hetme yoluyla desteklediği sosyal değerlerdir, ah-laksal olmayan değerler, duyuşsal değerler, yapısal değerler, sosyal değerler, bireysel değerlerin orta-laması veya bileşimi ve onların bir ürünü olmak-tan daha fazla bir şeydir, dini değerler, bireysel değerler, altruistik değerler, törensel değerler, araç değerler, amaç değerler gibi farklı tipteki de-ğerleri içeren bir değer çeşitliliğinin söz konusu olduğu görülür. Bu liste kesin bir şekilde tamamlanmış değildir.⁶

Değerler, insanların değerlendirmeye tabi tut-tukları nesne, hadise veya olgu ile ölçü arasında kurduğu ilişkiler olarak da ele alınabilir. Bu kap-samda değerleri: Hedef ve vasıtalar açısından, ma-hiyet açısından, değerlendirme kriteri açısından ayrı ayrı incelemek de mümkündür.¹¹

Değer kavramı, felsefe tarihinde öznelci ve nesnelci açılardan çok değişik şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlar çokluğundan birlikli bir “değer” tanımı çıkarmak olanaksızdır. Değerlerin kaynağını öznedeki bulan öznelci ve hepsi olmasa da bazı değerlerin nesnel idealiteleri ve hatta mut-laklıkları olduğunu ileri süren nesnelci değer an-layışları açısından yapılmış değer tanımlarında ortak olarak dile getirilen bazı yönler dikkat çe-kilebilir.¹²

İNSAN BEDENİ VE AMAÇ-ARAÇ DEĞER AYRIMI

Değer, kendisine yöneldiğimiz özelliktir.¹³ Değer, bir şeyin değeridir, o şeyin bir çeşit özelliğidir.^{14,15} Bayer'e göre değer, insanın yeryüzünde başardığı her türlü uyumun belirtisidir. Buna göre değerler dünyası bir çeşitlilikler dünyası olur. Bayer'e göre değerler aynı ağırlıkta değildir, onlar nite-liksel olarak birbirleriyle karşılaştırılmaz.⁹ Ancak yaygın olarak değerlerin araç (işlevsel) ve amaç (içsel, özsel, öz, içrek, niyetsel) değerler olmak üzere iki temel kategoriye ayrıldığı görü-lür. Kant'ın Kategorik İmperatif'te belirttiği “Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak şekilde ey-lemde bulun” düşüncesinden hareketle amaç ve

araç değer ayrımı ve bunun insan bedeninin de-ğerlendirilmesine nasıl yansıdığı üzerinde duru-lacaktır.

Araç değer, amaca hizmet eden değerdir.^{16,17} İnsanlar için şu ya da bu açıdan önem taşıyan nes-neler ya da nesne durumlarıyla ilgilidir.¹⁸ Yaşa-mak, korunmak, rahatlık, özgürlük, bilgi gibi insan doğasından köken alan ve evrensel olan temel değerlerin insanların sahip olduğu nihai yaşam hedefleri olarak gerçekleştirilebilmeleri için aracı olurlar.¹⁹ Örneğin; para araç değer ola-rak temel insan gereksinimlerimizi karşılamamız için gereken mal ve hizmetlere ulaşmamızı sağ-lar. Aynı şekilde süt de içerdiği kalsiyumdan do-layı bir çocuğun sağlıklı bir şekilde büyümesi, kemiklerinin normal bir şekilde gelişmesi için bir araç değerdir. Görüldüğü gibi araç değer insanla nesne arasındaki bir tür ilişkiden kaynaklanmak-tadır.

Amaç değer ya da özsel değer ise, kendi ba-sına ya da kendinde değeri olan, bir başka amaç için araç olmayan, amacı kendinde olan değer-dir.^{17,20-24} Özsel değer, başka bir şey için olmayan değerdir. Bir başka deyişle, işlevsel değildir; ye-rini bir başkası dolduramaz, bir başkasıyla yer değiştiremez. X'e değer veriyorum! Niçin? Ken-disi için; bir amacı bir arzuyu karşıladığı için de-ğil.¹⁷ Örneğin; sağlık kendisinden dolayı bir de-ğerdir.

Özel bedensel nitelikler, hepsinden önemlisi özellikle sağlık ve güzellik daima bağımsız değerler olarak kabul edilirler. Sağlık ve güzellik değer ola-rak görülür, çünkü, ilgili birey için iyi bir yaşamın fırsatlarını artırır.²⁵

Moore'a göre şeyler bir şekilde kendilerinde değere sahiptir. Bu değeri maksimize etmek üzere bizler üretken bir görev üstleniriz ya da dünya kap-samında özsel değeri geliştirecek şekilde davranırız.²⁴

Kendimize “Neden sağlık bakım hizmeti al-ıyoruz?” diye sorduğumuzda, muhtemelen acıdan kurtulma ve ölümden kaçınma olarak yanıtlarız. Peki biz neden acı (ızdırap/sıkıntı) çekmekten ka-çınıyoruz? Çünkü acı çekmek içgüdüsel olarak kö-

tüdür ve olumsuz, yıkıcı deneyimleri yansıtır. Ölümden kaçırız, çünkü ölüm nihai kayıptır ve potansiyelin bitimidir. Bu duyguların her şeye değip değmeyeceğini sorguladığımızda kendimizi insan yaşamının içgüdüsel nitelik ve nicelik isteği, insan güvenliği ve toplum içinde yaşama güdüsü ile ilgili pek çok genel argümanla karşı karşıya buluruz. Bu şeylerin neden önemli olduğunu sordüğümüzde tüm nedenlerin sonuna geldiğimizi fark ederiz. Hayatın yaşanmaktan başka yolu yoktur; bireylerin ve toplumların güvenlik ve refahının anlamı, insanın, insan hayatının hem kendisi hem de diğer bireyler açısından değer olmasından kaynaklanır.²⁶

Muayene, organ/doku transplantasyonları ve kadavra diseksiyonlarının yapılma nedenleri incelendiğinde bu uygulamaların ortak bir amaç uğruna gerçekleştirildiği görülmektedir: “İnsana, insan sağlığına hizmet.”

Sağlık bağımsız bir değer olarak ilgili bireyin iyi yaşamının fırsatlarını arttırdığından, insan bedeniyle bir bütün olarak kabul edildiğinden, bütünlüğün bozulmasına sebep olacak sağlıkla ilgili olumsuzlukların saptanması, engellenmesi ve ortadan kaldırılması için bu tür uygulamaların yapılması gerekmektedir. Bu tür tıbbi uygulamalarda insan bedeninin değeri nedir?

İNSAN BEDENİNİN ÖZSEL VE ARAÇSAL DEĞERİ

Beden (İng. Body; Fr. Corps; Al. Leib), insanın zihin ya da ruhuna karşılık olan vücudu, organizması ya da maddi tözü olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Kuşkusuz beden ile ilgili değişik tanımlar ortaya koymak olasıdır. Beden bizim içinde yaşadığımız hem doğal hem de moral/toplumsal çevredir. Bedenimiz hem var olduğumuz hem de yok olduğumuz yerdir. Hem bir özgürlük hem de bir kısıtlılık alanıdır. Beden yalnızca sosyal değil tarihsel bir kurgu olarak da tanımlanmaktadır.²⁸

İnsan olarak bedenimiz vardır, ancak bedenlerimiz toplumun dışında kendi hallerinde var olan fiziksel şeyler değildir. Bedenlerimiz, toplumsal deneyimlerimizden etkilendiği ölçüde, ait olduğu-

muz grupların norm ve değerlerinden de derinden etkilenmektedir.²⁹

Tıbbın evrimiyle insan bedeninin hem bir kadavra ve hem de canlı bir organizma, makine benzeri bir yapı, yararlı bir araç, hatta satılabilir bir mal olarak görülmesi gündeme gelmiştir. Kan vericilerden alınıyor, dünya çapındaki markette organ alım-satımı yapılıyor, insan doku ve hücreleri patentleniyor. Beden ya da en azından onun parçaları hem kişi hem de firmalar tarafından sahip olunan mülk olarak değerlendiriliyor.³⁰

“İnsanın değeri” derken kastedilen, insanın, cins olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu ve bu özel durumundan dolayı kişilerin insanlar arası ilişkilerde sahip olduğu bazı haklar, başka bir deyişle insanın varlıktaki özel yeridir.¹⁴

İnsan değerli olan, kendinde değeri olan, kendi başına amaç olan tek varlıktır.^{14,25} İnsan özsel bir değere sahiptir. Tüm insanlar ya da bir kişinin değerli olarak kabul ettiğinden bağımsız, değer olarak kendindedir.^{25,31} Bir şeyin kendinde değeri var demek, herhangi bir ilişkiden bağımsız olması demektir.^{16,24}

Bir şeyin değeri onun insanla olan ilgisi, ilişkisi ve insan ihtiyaçlarını karşılama açısından belirlenirken, insan herhangi bir ilgi, istek, ihtiyaç ve ilişkiden bağımsız olarak özsel bir değere sahiptir. Bu nedenle de bütün değerler insan içindir.

Bir şey - herhangi bir şey- asıl ya da genel anlamda bir ilginin -herhangi bir ilginin- nesnesi olduğunda bir değere sahiptir ya da değerlidir.⁶

Değerler ve gerçeklik birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunurlar. Değerler, gerçeklikle birleşerek tamamlanırlar. Değer, reel olarak var olan bir şeyde gerçekleşmiş olan değerdir. Gerçeklik değişik açılardan değer taşıyıcısıdır. Değerin gerçekleşmesi, bir gerçeklik parçasının değer özelliği kazanması, değere uygun bir özelliğe kavuşması, böylece bir değer taşıyıcısı olmasıdır.¹

Özsel olarak değerli olduğu söylenen, değeri kendinde olan şeyler, dış bir dayanak olmadan var olamaz.^{17,23} İnsan bedeni bireyin dayanağıdır.³⁰ İnsan varlığını sahip olduğu bedende sürdürdüğünden, insanın özsel değeri dendiğinde aynı zamanda bedenin özsel değeri de ifade edilmektedir. Şöyle ki:

İnsanın doğası insan bedeniyle, dış görünüşüyle ve insan biyolojik türünün iç fonksiyonlarıyla özdeştir. Bu açıklama pek çok sebeple bağlantılı olarak yeterli görülür.

a. Bedensel varlığı insan kavramıyla ilişkilendiririz. Kendi kendimize tüm insan varlığını bir diğeriyle, yani bedenle birleştirme nedenimizi sorduğumuzda, fiziksel beden onların yaşam ya da düşünme biçimlerinden daha büyük bir olanağıdır.

b. İnsanın bedeni tümüyle evrenin bir parçasıdır. Tarihsel olarak gelişiminin ürünüdür, doğa yasalarına bağlıdır ve ihtiyaçlarının yerine getirilmesinde dış dünya zorunludur.

c. O, biyoteknolojik eylemlerin sonlandırılması ve etik değerlendirmedir. Bunlar doğrudan doğruya insan bedenini hedef alırlar.²⁵

Beden sadece gelişigüzel olarak insan yaşamına bağlı değildir, o vazgeçilmez koşuldur. Bedensiz bir yaşam düşünemeyeceğimizden, özgürlüğün kullanımını sadece beden yoluyla mümkün olduğundan ve beden kendimizin, kendiliğimizin bir parçası olduğundan^{32,33} özsel bir değere sahiptir.

Değerin gerçekleşmesi bir töz (cevher) olarak varlık kazanması değildir; bir gerçeklik parçasının bir değere uygunluğudur. Değer taşıyıcısı olan gerçeklik zaman düzeni içinde bulunur, bu yüzden de geçici ve değişebilir niteliktedir.¹

Bir şeyin özsel değeri olması, onun araçsal bir değer taşımasına engel olmaz. Yani amaç olarak değerli olan, kendinde değeri olan şeyler, ilişkisel özellikleri bakımından da değerli olabilir.^{17,23} Bu açıdan bakıldığında muayene, organ/doku aktarımları ve diseksiyonlarda, yaşayan insan bedeni ve kadavra hem özsel hem de araçsal değere sahiptir.

İnsan bedeninin mülkiyeti ve onun parçaları problemi “şey” ve “insan” arasındaki yasal üstünlüklerle ilişkilidir. Bu konunun kökeni Roma Hukuku’na dayanmaktadır. Bu noktadan yola çıkıldığında bir şeye sahip olunabilir, ancak bir insana sahip olunamaz. Björkman ve Hansson gibi bazı düşünürlerin çalışmalarından yansıyan insanın biyolojik materyalinin bir şey olabileceğidir, ancak, biyolojik materyalin gerçekten bir “şey” olup olmadığının sorgulanması gereklidir. Bu kapsamda bazı çalışmalarda ifade edildiği gibi bir üçüncü kategoriye gereksinim duyulmaktadır.³⁴

■ YAŞAYAN İNSAN BEDENİNİN DEĞERİ

Edmund Husserl’ın analizi kişiler ve onların bedenleri arasındaki ilişkileri düşünmemiz için bir başlangıç noktasıdır. E. Husserl’a göre yaşayan beden başlangıçtan beri var olan (ilkel) bir nesne olarak dünyadaki diğer tüm fiziksel nesnelere farklıdır.

■ Bu farklılığın en önemlisi, yaşayan beden etrafını saran dünyaya egemen olduğundan onunla işler yapılır ve tüm diğer gerçekliklerle beden aracılığıyla ilgili olunur.

■ Yaşayan beden bir duyuya sahiptir.

■ Fiziksel bedenin yakınlığı en önemli ayırıcı özelliklerden biridir. Dünyadaki diğer nesnelere karşı koyduğumuz gibi bir mesafeyi kendi bedenimize koyamayız.

Yaşayan bedenin fenomenolojik analizi açıkça göstermektedir ki;

1. Doğası gereği yaşayan beden dünyadaki diğer tüm çeşit maddesel nesnelere ya da araçlardan ayrıdır ve bireysel özelliklere indirgenerek basitleştirilemez.

2. “Yaşayan beden benimdir” iddiası, fiziksel bir sahiplik olarak ona sahibim iddiası değildir. E. Husserl için “Yaşayan beden benimdir” iddiası, yaşayan bedenin bir algı (kavrayış) ya da aktif bilinçle hissedilmesi olarak kabul edilir. Sartre ve Merleau-Ponty için yaşayan bedenin sahipliği, bir şeyin somut halinin (cisimleştirmenin) ana bir belirleyici özelliğidir ki, dünyada olmayı işaret eder

ve sahip olmaktan ziyade sürmekte olan, var olan bir ilişkiyi gösterir.

3. Yaşayan olarak beden, ayrı organ sistemleri ve parçalardan oluşmuş makine benzeri bir varlık olarak basite indirgenemez. Tersine yaşayan beden amaçlı bir birlikteliktir ki, o insanoğlunun benzersiz bir deneyimle dünyevi (maddi) ilişkilerini mümkün kılar.³⁵

İnsan biyolojik materyali insan hayatı için esastır. Yalnızca yaşayan insan bedeninin parçaları olduklarında değil, muayene esnasındaki katılımları ile de insanlığa verdikleri katkı unutulmamalıdır.

Bir kimsenin hasta olup olmadığını ya da hastalığının ne olduğunu araştırma amacıyla yapılan muayenede insan bedeni özsel bir değere sahip olurken, muayene için başvuran kişilerin bedenleri gözden geçirme, araştırma, yoklama ya da daha geniş bir şekilde eğitim materyali olarak görüldüğünde araçsal bir değer taşır.

Muayene sırasında insan bedeni ve onun parçaları sağlık personeline teorik olarak almış oldukları bilgileri pratikte görme ve değerlendirme, yapısal farklılık ve çeşitliliklerle ilgili bilgilerini artırma fırsatı vererek araçsal bir değere dönüşmektedir. Özellikle eğitim, uygulama ve araştırma hastanelerine tedavi olmak amacıyla başvuran kişilerin bedenleri eğitim materyali olarak görüldüğünde araçsal bir değere sahip olur. Ancak eğitim verilen sağlık kurum ve kuruluşlarında tedavi ile ilgisi olmayanların bulunabilmesi için eğitim alan sağlık personelinin eğitimleri sürecine dahil edilebileceği konusunda insan bedeninin taşıdığı özsel değer nedeni ile kişilerin önceden rızalarının alınması gerekir.

Organ/doku bağıışı ve transplantasyonlarının yapılabilir olmasını sağlayan “insanları araç değil, amaç olarak görmek” ve “hiç kimseyi öldürmeden ölecek olan birisini kurtarmak” ilkeleri iç içe birbirlerini tamamlar nitelikte³⁶ yaşayan insanın, insan bedeninin özsel değere sahip olduğunun bir göstergesi olarak hayata geçirilmektedir.

Organ/doku bağıışı ve transplantasyonuna istekli olmada etkili olan faktörlerin belirlendiği ça-

lışmalarda bağıış-transplantasyon ilişkisinin başlıca “altruizm” ve “gift of life” kavramlarıyla ilişkilendirildiği görülmektedir.³⁷⁻⁴² “Altruizm”in temelinde de insanın özsel bir değer olması bulunmaktadır.

Cevizci’ye göre “altruizm”; başka insanlara bizzat kendilerinden, kendi değeri için ilgi ve iyi niyet göstermenin ahlakın ön koşulu olduğunu öne sürmektedir.²⁷

“Altruizm” ile ilgili tartışmalarda bu sözcüğün geniş ölçüde verme, paylaşma, iş birliği, yardım etme gibi içeriklerde kullanıldığı görülür. Tanımlar gözden geçirildiğinde “altruizm”, karşılık beklemeden bir başka kişiye yardımcı olma durumu olarak tanımlanabilir.⁴³

Organ bağıışının güçlü motivasyonu, verici bedenlerin araç gibi kullanımı, simge olarak bedenin ahlaki gücü, bağııştaki travmatik durumlar ve bağıışa bağlı dini algılamalar göz önüne alındığında bağıışlanan organların gerçekten çok güzel hediyeler olduğu,⁴⁴ bunun yanında yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak “altruizmin” organ bağıışının temelinde yatan insanların özsel değerinin farkındalığını gösteren bir yaklaşım olduğu açıktır.

Yaşayan insan bedeni, kişinin kendi isteğiyle belirli doku ve organlarının doku ve organ kaynağı olarak kullanılması için bağıışta bulunmasıyla araçsal bir değere sahip olur. Yaşayan insan bedeninin araçsal bir değere nasıl dönüştüğünü örnek bir olayla gösterebiliriz:

İngiltere’nin tasarımlanmış ilk bebeği olarak görülen Jamie, dört yaşındaki ağabeyi Charlie’nin yaşamını korumak, hastalığını iyileştirmek için doğum öncesi yapılan amaçlı müdahalelerin sonucu olarak dünyaya gelmiştir. Kalıtsal bir kan hastalığı (Diamond Blackfan Anaemia) bulunan Charlie’nin, herkes gibi normal bir yaşam sürmesi, doku uyumu olan müstakbel kardeşinin göbek bağıından alınacak kök hücrelerine bağlıdır. Doku uyumunun bulunması olasılığı doğanın rastlantılarına bırakıldığında düşüktür. Ancak, embriyoların genetik görüntülenmesi ile %98’lik bir doku uyumu olasılığına ulaşılmaktadır. Bunun yanında,

embriyoların genetik olarak test edilmesi İngiliz Hukuku'na göre izne tabidir. İzin yetkisini elinde tutan otorite (Human Fertilisation and Embryology Authority) bu genetik görüntülemeyen Jamie herhangi bir yarar sağlamayacağı için başvuruyu reddeder. Bu durumda, anne-baba Chicago'daki bir kliniğe giderler. Dokuz ayrı embriyonun görüntülenmesi ve genetik testlerinin yapılması sonucunda doku uyumu en yüksek olan Jamie'nin embriyosu diğer embriyolar arasından seçilerek anneye yerleştirilir. Anne-baba yaşadıkları ülkeye dönerler, Jamie doğar ve göbek bağı daha sonra Charlie'nin tedavisinde kullanılmak üzere güvenle alınır. Jamie'nin aynı kalıtsal hastalığı geliştirip geliştirmeyeceği, Charlie'nin bedeninin tedaviye olumlu bir tepki vererek iyileşip iyileşmeyeceği bilinmemektedir. Açıkça görüldüğü gibi, Jamie'nin varlığı ağabeyi Charlie'nin aracına dönüştürülmüştür. Bu araçsallaştırma işleminde Jamie'nin rızası alınmamıştır.⁴⁵ Oysa doku ve organların bağış ve transplantasyonunda kişilerin böylesi bir işlem için istekte bulunup rızalarını belirtmeleri ön koşuldur.

KADAVRANIN DEĞERİ

Cesedin hukuki mahiyeti konusunda pek çok ülkenin medeni kanununda herhangi bir hüküm yer almamaktadır.

Eski bir görüşe göre ölümden sonra ceset üzerindeki şahsiyet hakları devam eder. Dolayısıyla ceset bir şahsiyet bakiyesidir. Ancak şahsiyet ölümle sona erdiği için ceset üzerinde ölenin şahsiyet haklarının devam ettiği söylenemez. Her hakkın bir sahibi vardır. Hak sahibinin hukuki varlığı sona erdikten sonra artık ortada bir hak da kalmamaktadır. Bu nedenle cesedin bir şahsiyet bakiyesi olduğu teorisi anlamını yitirir.

Cesedin bir eşya olduğu fikrinde olan bazı yazarlara göre canlı insanla onun vücudu bir birlik arz etmektedir. Ölümle bu birlik sona erdiği gibi şahsın hukuki varlığı da sona erer.

Bazı kaynaklarda da ifade edildiği gibi maddi varlığı olan ve mekânda bir yer kaplayan şey eşya olarak kabul edilmektedir. Cesette bu özellikler vardır ve eşya kavramı cesedi de kapsamaktadır.

Ancak burada kimi yazarlar cesedi bazı muamelelere elverişli eşya olarak kabul ederken, kimi-leri de cesedin bir eşya olduğunu, fakat hukuki muamelelere elverişli olmadığını söylemektedirler.⁴⁶

Tarihsel süreç içerisinde, insan bedeninin dış görünüşü daha sonra gövdenin ve onu örten kıyafetlerin tarifleri ile ele alınmaktaydı. İkisine de "corps-beden" denmekteydi. Çeşitli yaklaşımların ışığında; beden maddi ya da zihinsel bir yoğunluğu, bir kararlılığı olan şey olarak tanımlandı.⁴⁷

Son zamanlarda cesedin bir eşya olmadığı fikri giderek ağırlık kazanmaktadır. Ölümle her şey bitmez. Ceset üzerinde hakimiyet kurulamaz. Ceset bir eşya değildir.⁴⁶

Kadavrular hem tıp eğitimi hem de araştırmalar için inkâr edilemeyecek şekilde önemli araçlardır. Kadavra diseksiyonu öğrencilere insan bedenini üç boyutlu olarak daha iyi değerlendirmeye fırsatı verir ve insan anatomisindeki normal çeşitliliği daha iyi anlamalarını sağlar.⁴⁶ Ancak sadece insanlarda anatomik farklılık ve çok boyutlu anatomiye ilişkin önemli eğitim imkânı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda doktor-hasta ilişkisi hakkında önemli bir ilk öğrenme deneyimi sunar.^{49,50} Diseksiyon, bedeni tanımaya yarayacak doğal araçlardan biridir. Bir başka deyişle, kadavruları skalpel marifetiyle enine boyuna incelemek, beden hakikatlerinin tamamen bu işlemin etrafında örülen yöntemlerle gün ışığına çıkartılmasıdır.⁴⁷ Diseksiyon hasta bakımıyla ilgili insani tutumları yavaş yavaş öğreten bir gizil güçtür. Öğrencilerin ölüm ve ölmek konusuna rahat yaklaşımlarını, gelecekteki hastalarının farklı kültürel ve dini tutum ve davranışları için görüş açılarını genişletmeyi sağlayan mükemmel bir araç ve deneyimdir.⁵¹

Kadavranın özsel değerini anlama konusuna odaklanınca kişi ve beden ayrılabilir olduğu ve yaşayan kişinin özsel değerinin ölümle beraber kadavrada bulunduğu anlaşılır. Çünkü, insanın kişiliği yaşamı boyunca bedeninde bulunduğu kimliğinin bazı çok önemli özellikleri ölümünden sonra da devam etmektedir. Bu konuda şöyle bir ifade vardır: "... beden tanınabilir bir şekil bulun-

dururken hatta ölüme bile kişiliğe olan saygıyı ifade eder. Artık bir insan varlığı yoktur. Ancak beden bu kişilikten bir zamanlar ayrılamaz olduğunu hâlâ bize hatırlatmaktadır.” Durum böyle olunca “İnsan cesetlerini çöp gibi değerlendiremeyiz, çünkü ceset kişilikle yakından ilişkilidir. Bir zamanlar kişisel hayatı destekleyen fiziksel organizmanın kalıntılarıdır.” sözleri şaşırtıcı olmasa gerektir. Buradan yaşama olan bakışla ölüme olan bakış arasında bir bağlantı kurmak mümkündür. Yaşamın değerlendirilmesi ölüye verilen değeri etkilemektedir.

Kadavranın araçsal değeri kadavranın bir organ/doku kaynağı olarak ya da klinik uygulamalar ve eğitim için fırsatlar sağlaması ve hizmet etmesiyle ilişkilidir.⁵²⁻⁵⁴ Ölümümüzden sonra bir nesne olarak davranılmasını istemeyiz. Çünkü bu tür davranışın esas değerimizi ve insanlığımızı bozacağına inanırız. Bir insan kadavrası insanoğlunun (insanın) simgesidir. Kadavralar hala insan anlamına sahiptir ve dikkatin merkezidir. İnsan yaşamı genelde basit değildir. Her insan kendi bedeninin asıl sahibidir, her birey ölümden sonra bedenine ne olacağına karar verme hakkına sahiptir.⁵⁵ Bu durumlarda kadavraya yapılan işlem için kişinin ölmeden önce ya da ölümünden sonra yakınlarından rıza alınması etik bir gereklilik ve yükümlülüktür.

Kişinin ölümünden önce kendisinden ya da öldükten sonra yakınlarından bedeninin organ kaynağı ya da kadavra olarak kullanılması konusunda rıza alınmaması durumunda, bu tür uygulamalar gerçekleştiğinde, o anda ölü bulunan kişiye saygı gösterilmediği şeklinde tartışmalara neden olabilir.

J. Harris, “The Value of Life- Hayatın Değeri” adlı eserinde ölümlere saygı anlayışımızı gözden geçirmemiz ve bizim ölümler için ne yapabileceğimizden çok, onların insanlık için ne yapabileceğini sormamız gerektiğini öne sürmekte, bizlerin ölümü başkalarına yardım için eşsiz bir fırsat olarak görmemizi önermektedir. O’na göre, “Ölümlere saygı anlayışımız, onların geçmişteki benliğinin en olumlu taraflarına saygı duymamızı ve bu benliği

geride bırakarak ölüme geçen herkesin, bedenlerinin kurtarılabilir her parçasını geride kalanlara miras bırakarak bu geçişi daha anlamlı kılacak şekilde değiştirilmelidir.” Harris, ölen kişinin organlarının iradesi dışında alınmasıyla haksızlığa ya da zarara uğramayacağını, ölen kişinin yakınlarının duyguları ya da tercihlerinin, o organları her yıl yüzlerce yaşam pahasına esirgemeyi haklı gösterecek kadar önemli bir değer olmaması gerektiğini, yakınlarının isteğine bakılmaksızın ölüm nedeninin açıklığa kavuşturulması adına otopsi isteme yetkisine sahip olan devletin, postmortem transplantasyonu da emretme yetkisinin olması gerektiğini dile getirmektedir.⁵⁶

Ölü bedenlerin iyi amaçlar adına, yarar için kullanılmaları savı doğrudur, ancak etik açıdan önemli dayanak değildir. Olay, ölmüş kişinin ya da yakınlarının özerkliğine saygı ve adaletin sağlanması sırasında denge kurularak toplumsal değerlere uygun bir yapı kazandırılmasıdır.⁵²

Günümüzde gelişmiş ülkelerin birçoğunda kadavra sağlanmasındaki temel kaynak, yapılan bağışlar olmasına karşın, bunun tüm dünyada yaygınlaşan bir eğilim olduğunu söylemek zordur. Sahipsiz bedenlerin kadavra olarak kullanımı tarihsel bir sürecin devamı olmakla birlikte, bugün tıbbi uygulamalarımıza yol gösteren etik ilkeler ve ahlaki değerler, kadavraları da bir zamanlar duyan, düşünen, yaşayan, değerleri olan bir birey olarak görmemizi zorunlu kılmaktadır.⁵⁷

Sahipsiz kadavraların kullanımındaki en önemli sorun, bilgilendirme ve onamın ihmal edilmesi konusudur.⁵² Bağış kadavraların yaygınlaşmaması, tercihleri hakkında fikrini beyan edemeyecek durumdaki çaresiz, yoksul ve sahipsiz insanların cesetlerinin kadavra olarak kullanılması uygulamasını, halen önemli bir kadavra kaynağı yapmaktadır.⁵³

Oysa, bu insanların tercihleri hiç sorgulanmamıştır; yakınları ne ister, hiç bilinmemektedir. Sahipsiz bedenlerin diseksiyonu, daha fazla hakları ve imkânları olanlar tarafından yapılacağı için burada bir sömürü söz konusudur. Sahipsiz bedenler üzerinde diseksiyon yapanlar için bu durum, ba-

ğışlanmış bedenlere göstermeleri gereken saygıdan daha azını göstermelerine yol açabilir. Başka bir anlatımla, sahipsiz bedenler üzerindeki muamele tarzı sahipli bedenlerle kıyaslandığında farklılık gösterilebilir. Bu durum sahibi olan ölülerin, sahipsiz olanlara göre daha fazla değer taşıdıkları gibi bir ikilemin doğmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sahipsiz kadavradan bağış kadvraya geçiş önem kazanmaktadır.⁵²

Her koşulda ölenin iradesi öncelikli olmalıdır. Bu kural cesedin eğitim amacıyla anatomi kürsüsüne bırakılması ya da insan kökenli biyolojik madde alınması amacıyla verilmesi halinde de geçerlidir.

SONUÇ

İnsan bedeni hiçbir şekilde değişmeyen, hep var olan ve hep var olacak olan özsel bir değere sahiptir. Sahip olduğu ve varlığını hissettiği bu değerle koşulsuz, çikarsız, tamamen başkasına ya da başkalarına yardımcı olma amacıyla bir karara vararak eyleme geçtiğinde de ilişkisel özellikleri nedeni ile araçsal değere sahip olur.

Hem özsel hem de araçsal bir değere sahip olan yaşayan insan bedeni ve kadvraya yapılacak olan işlemlerin ahlaki olması gerekir. Muayene, organ/doku aktarımları ve diseksiyonlarda yaşayan insan bedenine ve kadvraya sadece araçsal bir değer olarak bakılması onun ahlaki önemini sınırlandırır. Ancak bu kabul edilebilir bir şey değildir. Yaşayan insan bedeninin de, kadvranın da özsel bir değere sahip olduğu göz önünde bulundurularak uygulamaların gerçekleştirilmesi gereklidir.

Özsel değer, kendi bedeninin sınırlandırılması bakımından kişinin eylem özgürlüğüne imkân sağlar.²⁵ Kişi, kendi bedeninin sınırlandırılmasında kullandığı eylem özgürlüğünü, temellerini insanın değerinde bulan kendisine tanınmış haklar doğrultusunda gerçekleştirir.

Kişinin özsel değerinden temel alan kişilerin kendi bedenleri üzerindeki karar verme hakkı tüm tıbbi müdahaleler için önem taşımaktadır. Bu hak-

kın yaşama geçirilmesi için kişi özerkliğine duyulan saygı çerçevesinde aydınlatılması ve sonrasında kişinin karar vererek, bu karara uygun bir seçim ve eylemde bulunması, diğer kişilerin de bu özerk eylem ve karara saygı göstermesi gerekir.

Kişinin nasıl ki yaşarken vermiş olduğu kararlarına saygı gösterilmesi gerekirse, yaşayan kişinin özsel değerinin ölümle birlikte kadvraya geçtiği düşünülüğünde kişinin yaşarken ölümden sonrasıyla ilgili olarak kendi bedeninin sınırlandırılmasıyla ilgili olarak ortaya koymuş olduğu kararlara da bu ölçüde saygı gösterilmesi gerekir.

İnsanın sahip olduğu özsel değer bağlamında kişi yaşarken ölümünden sonrası için herhangi bir bildirimde bulunmamışsa yakınlarından izin alınması yasal bir zorunluluk olmasının yanı sıra ahlaki bir yükümlülüktür. Ölümle o beden üzerinde hak sahibi olmak ölünün yakınlarına devredilmiş kabul ediliyor ki bu durum dikkate değerdir.

Bir kültürdeki değerlerin amacının ne olduğu değer teriminin tanımından da kolaylıkla anlaşılabilir. Değerler kavramsal olarak bilinirler, çokkusal olarak yaşatılırlar, ortaklaşa paylaşılırlar, ciddiye alınırlar ve uslamlama normları gibi kullanılırlar. Değerler aranan şeyin kendisi değildir, ancak aranan şeyleri önemli kılar.⁵⁸

Kant'a göre insan bir dış değere değil, fakat, onurla ifade edilen, değiştirilemeyen bir iç değere sahiptir. Zihinsel ve ahlaksal norma sahip olan insan, hem kendisine hem de ilişkide bulunduğu benzerlerine saygılı olmak durumundadır.³³ Özsel olarak değerli olan şeyler bizim saygı ve dikkatimizi hak ederler.³¹

Tarihsel süreç içerisinde filozoflardan insanlara yöneltilen "kendini bil" çağrısı insanın kendini ve değerlerini bilmeye, bunların takipçisi olmaya ve gerçekleştirilmesine yönelik bir çağrı olarak da ele alınabilir. İnsanın her kararı, eylemi ve tercihi zaten bir değere dayalıdır. Toplum hayatı içinde ahlakın ve hukukun getirdiği sınırlamalar da değerlerin korunmasını amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Aral V. [Society and Judicious Life.] İstanbul: Filiz Kitabevi; 1988. p. 47-53.
2. Billington R. [Living Philosophy.] Yılmaz A, çeviren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 1997. p. 89.
3. Hançerlioğlu O. [Dictionary of Philosophy.] 6. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1982. p. 54-55.
4. Mengüşoğlu T. [Human Philosophy]. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1988. p. 102.
5. Gündoğan AO. [Discussion of socialism-individualism at the source of moral life.] Yalçın Ş, editör. [Knowledge and Value.] Ankara: Vadi Yayınları; 2002. p. 254-264.
6. Marcum JA. An Introductory Philosophy of Medicine: Humanizing Modern Medicine. Netherlands: Springer Science + Business Media BV; 2008. p. 97-119;189-205.
7. Özlem D. [Philosophy of Ethics and Morality]. İstanbul: İnkilap Kitabevi; 2004. p. 93.
8. Arslan A. [Introduction to Philosophy.] 10. Baskı. Ankara: Adres Yayınları; 2007. p. 124.
9. Timuçin A. [Aesthetics.] 3.Baskı. İstanbul: İncisancıl Yayınları; 1998. p. 44-52.
10. Günay M. [World Belongs to Whom?] Adana: Solfej Yayınları; 2005. p. 110.
11. Seyyar A. [Words of Ethics.]İstanbul:Beta Basım; 2003. p.99-100.
12. Özlem D. [Ethics.]İstanbul:Say Yayınları; 2010.p.171-173.
13. Ural Ş. [Values and morality in terms of epistemology.] Doğu Batı Düşünce Dergisi 1998;1(4): 41-49.
14. Kuçuradi İ. [Human and Human Values.] 2. Baskı. Ankara: Meteksan; 1998. p. 26-40.
15. Oğuz YN, Tepe H, Büken NÖ, Kucur DK. [Dictionary of Bioethics Trems.] Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu; 2005. p. 54.
16. Filiz Ş. [Intellectual and Humanistic Bases of Morality.] Konya: Çizgi Kitabevi; 1998. p. 38.
17. Büyükdüvenci S. [Upon value of value.] Yalçın Ş, editör. [Knowledge and Value.] Ankara: Vadi Yayınları; 2002. p. 249-253.
18. Delius H. [Ethics.] Özlem D, editör/çeviren. [Current Philosophy Disciplines.] 2. Baskı. İstanbul: İnkilap Kitabevi; 1997. p. 333-359.
19. Grundstein-Amado R. Values education. Journal of Medical Ethics 1995; 21(3):174-178.
20. Frankena W. [Ethics.] Aydın A, çeviren. Ankara: İmge Kitabevi; 2007. p. 152.
21. La Follette H. [Personal Relationships: Love, Identity, and Morality.] Lekezizalın F, çeviren. 2. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 1999. p. 119-132.
22. Stroll A, Long AA, Bourke VJ, Campbell R. [Theories of Ethics.] Türkeri M, çeviren. Ankara: Lotus Yayınevi; 2008. p. 38-39.
23. Bernstein M. Intrinsic value. Philosophical Studies 2001;102(3): 329-43.
24. Leist A. Persons as "self-originating sources of value". In: Bayertz K,ed. Sanctity of Life and Human Dignity. Netherlands: Kluwer Academic Publishers; 1996. p.177-199.
25. Bayertz K. Human nature: How normative might it be? Journal of Medicine and Philosophy 2003; 28(2):131-50.
26. Little JM. Humanistic medicine or values-based medicine...What's in a name? MJA 2002; 177(6): 319-21.
27. Cevizci A. [Dictionary of Philosophy.] 5. Baskı. İstanbul: Paradigma; 2002. p. 138, 800-801.
28. Akçay A. [Body.] Cevizci A, editör. [Encyclopedia of Philosophy]. 2.Cilt. İstanbul: Etik Yayınları; 2004. p. 231-6.
29. Giddens A. [Sociology.] Güzel C, editör. İstanbul: Kırmızı Yayınları; 2008. p.296.
30. Ten Have HAMJ, Welie VM. Medicine, ownership, and the human body. In: Ten Have HAMJ, Welie JVM, eds. Ownership of the Human Body. Philosophical Consideration on the Use of the Human Body and its Parts in Healthcare. Great Britain: Kluwer Academic Publishers; 1998. p.1-15.
31. Bradley B. Two concepts of intrinsic value. Ethical Theory and Moral Practice 2006; 9(2): 111-130.
32. Byk C. The impact of biomedical developments on the legal theory of the mind-body relationship. In: Cherry MJ, ed. Persons and Their Bodys: Rights, Responsibilities, Relationships. Great Britain: Kluwer Academic Publishers; 1999. p.265-274.
33. Kant I. [Ethica: Studies Upon Ethics.] Özügül O, çeviren. İstanbul: Pencere Yayınları; 2003. p.161-162.
34. Karlsen JR, de Faria PL, Solbakk JH. To know the value of everything – a critical commentary on B Björkman and SO Hansson's bodily rights and property rights. J Med Ethics 2006; 32(4): 215-219.
34. Toombs K. What does it mean to be somebody? Phenomenological reflections and ethical quandaries. In: Cherry MJ, ed. Persons and Their Bodys: Rights, Responsibilities, Relationships. Great Britain: Kluwer Academic Publishers;1999. p.73-95.
36. Elçioğlu Ö. [Organ transplantation and ethics.] Erdemir AD, Öncel Ö, Aksoy Ş, editörler. [Modern Medical Ethics.] İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2003. p. 309-324.
37. Cantarovich F. Influence of socioeconomic and ethical factors on people's behaviour regarding the use of cadaveric organs. Trans Pro 2005; 37(2): 539-542.
38. Sanner M. A comparison of public attitudes toward autopsy, organ donation, and anatomic dissection. JAMA 1994; 271(4): 284-288.
39. Sanner M. A Swedish survey of young people's views on organ donation and transplantation. Transpl Int 2002; 15(12): 641-648.
40. Rumsey S, Hurford DP, Cole AK. Influence of knowledge and religiousness on attitudes organ donation. Trans Pro 2003; 35(8): 2845-2850.
41. Lopez-Navidad A, Caballero F, Cortes U, Mortinez J, Sola R. Training course on donation and transplantation for 16-to 18-year old schoolchildren in the hospital de Sant Pau. Trans Pro 2002; 34(1); 29-34.
42. Keçecioğlu N, Tuncer M, Sarıkaya M, Süleymanlar E, Ersoy F, Akaydın M, Yakupoğlu G. Detection of targets for organ donation in Turkey. Trans Pro 1999; 31(8): 3373-3374.
43. Elçioğlu Ö. [Living donors of kidney transplantations: A proposal for a model of grading and rating in voluntariness.] Erdemir AD, Öncel Ö, Zeytin Z, Özmen HÖ, Erer S, Erten H, Atıcı E, editörler. [Ist International Congress on Medical Ethics and Law Congress Proceeding Book.] İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2007. p. 33-53.
44. Mongoven A. Sharing our body and blood: Organ donation feminist critiques of sacrifice. Journal of Medicine and Philosophy 2003; 28(1): 89-114.
45. Çoban A. [Biotechnology, Habermas and, being ourselves.] Mülkiye 2004; 28(242): 237-53.
46. Akıncı Ş. [Concept of Human-Origin Biological Material (Organ-Tissue) Transplantation and Legal Results Emerging from This in Turkish Private Law.] Ankara: Yetkin Yayınları; 1996. p. 145-152.
47. Corbin A, Courtine JJ, Vigarello G. [History the Body Vol 1: From Renaissance to Enlightenment.] Çev. Özen S. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; 2008. p. 86.
48. Parker LM. What's wrong with the dead body? Use of the human cadaver in medical education. MJA 2002; 176(2): 74-76.
49. Arráez-Aybor LA, Castano-Collado G, Casado-Morales MI. Dissection from the Spanish anatomist's perspective: Aims, attitudes, and related aspects. The Anatomical Record (Part B: New Anat) 2004; 281 B(1): 15-20.

50. Arráez-Aybor LA, Castano-Collado G, Casado-Morales MI. Dissection as a modulator of emotional attitudes and reactions of future health professionals. *Medical Education* 2008; 42(6): 563-571.
51. Rizzolo LJ. Human dissection: An approach to interweaving the traditional and humanistic goals of medical education. *The Anatomical Record (New Anat)* 2002; 269(6): 242-248.
52. Jones G. Use of bequeathed and unclaimed bodies in the dissecting room. *Clinical Anatomy* 1994; 7(2): 102-107.
53. Jones G. The human cadaver: An assessment of the value we place on the dead body. *Perspectives on Science and Christian Faith* 1995; 47(1): 43-51.
54. Campbell A, Gillet G, Jones G. *Medical Ethics*. Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press; 2005, p.49-72.
55. Blasszauer B. Autopsy. In: Ten Have HAMJ, Welie JVM, eds. *Ownership of the Human Body*. Philosophical Consideration on the Use of the Human Body and its Parts in Healthcare. Great Britain: Kluwer Academic Publishers; 1998. p.19-26.
56. Harris J. [Value of Life.] Sertabiboğlu S, çeviren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları; 1998. p. 300.
57. Gürbüz H, Karlıkaya E, Mesut R. [Opinions about bequeathed cadavers.] *T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi* 2004; 12(4):234-241.
58. Fichter J. [What is Sociology.] Çelebi N, çev. Ankara:Ertem matbaacılık;2004.p.175-176.